

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“ครอบครัวคือสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับเด็ก” ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานทางสังคมที่ให้ความรัก ความอบอุ่น การเลี้ยงดูที่สำคัญและมีความหมายต่อพัฒนาการทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และ สติปัญญาของเด็ก ซึ่งเด็กควรจะได้เติบโตในสิ่งแวดล้อมของครอบครัว ท่ามกลางบรรยากาศแห่ง ความผาสุก ความรัก และความเข้าใจ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ และองค์การยูนิเซฟ ประเทศไทย, 2545) แต่ขณะเดียวกันกลับพบว่า มีเด็ก ถูกทอดทิ้งเฉลี่ยเดือนละ 20-25 คน (“พม.แจงความคืบหน้า”, 2550) ทั้งจากการตั้งครม.ไม่ฟัง ประสงค์ การหย่าร้าง ความยากจน การเจ็บไข้ได้ป่วย รวมถึงการเข้ารับโทษตามกฎหมายของบิดา มารดา (กมลินทร์ พินิจภูวดล, 2541) ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้เด็กไม่ได้รับโอกาสในการเติบโต ภายใต้อบอบรรยากาศ และสิ่งแวดล้อมของครอบครัว เด็กขาดคนคอยอุ้มชู ดูแล ใส่ใจ เมื่อครอบครัว ไม่สามารถทำหน้าที่ดูแลเด็กได้ตามบทบาทที่ได้รับมอบหมายจากสังคม จึงเกิดบริการครอบครัว อุปการะขึ้นเพื่อเป็นบริการทดแทนสำหรับเด็กที่ต้องแยกจากครอบครัว และทำหน้าที่ดูแลเลี้ยงดู เด็กแทนครอบครัวที่แท้จริง

ครอบครัวอุปการะ (foster family care) หรือบริการฝากเลี้ยงเด็กตามบ้าน จัดเป็นบริการ ทดแทนชั่วคราว (temporary substitute care) ประเภทหนึ่งที่ได้รับการยอมรับว่าเหมาะสมที่สุด ในการดูแลเด็กที่จำเป็นต้องแยกจากครอบครัวเป็นการชั่วคราวหรือถาวร และเป็นทางเลือกของ สังคมในการดูแลเด็กกำพร้าและเด็กถูกทอดทิ้งให้ได้เติบโตอย่างสมวัย เนื่องจากการดูแลเด็กใน ระบบครอบครัวอุปการะจะเอื้อให้เด็กมีโอกาสได้รับการเลี้ยงดูภายใต้บรรยากาศและสิ่งแวดล้อม แบบครอบครัว ได้มีความสัมพันธ์กับสมาชิกทุกคนในบ้าน และได้รับการเลี้ยงดูด้วยความรักความ เข้าใจ และความเอาใจใส่อันอบอุ่นจากครอบครัวอุปการะเสมือนเป็นบิดามารดาของเด็กเอง (ฝ่าย การสงเคราะห์เด็ก, 2536 อ้างถึงใน สมยศวุฒิ ชัคคัตตัย, 2544) และเพื่อการเติมเต็มความรัก ความต้องการ ความอบอุ่นให้กับเด็กนี้เอง ครอบครัวอุปการะจึงได้รับการคาดหวังให้ทำหน้าที่เป็น เสมือนมารดาของเด็กที่จะต้องมอบความรักความอบอุ่นความเมตตากรุณาให้กับเด็กในฐานะ สมาชิกคนหนึ่งในครอบครัว (Burke & Dawson, 1987) และจะต้องมอบสิ่งต่างๆให้กับเด็กด้วย ความผูกพันอย่างแท้จริง (ดวงพร ทิศาดลดีลก, 2548) ขณะเดียวกันครอบครัวอุปการะเองก็รู้สึกว่ ตนเป็นครอบครัวของเด็กจึงทุ่มเทและรับผิดชอบดูแลเด็กอย่างเต็มที่ (Mosek, 2004) โดยบทบาท

และความรับผิดชอบในการดูแลเด็กส่วนใหญ่เป็นของมารดาอุปการะ (Burke & Dawson, 1987) ซึ่งสามารถทำหน้าที่ทดแทนมารดาที่แท้จริงของเด็กได้อย่างเป็นธรรมชาติ (กาญจนา ชื่นทองอร่าม, 2544)

จากบทบาทที่ถูกคาดหวัง ประกอบกับความรัก ความผูกพันระหว่างมารดาอุปการะและเด็กที่รับมาอุปการะค่อยๆพัฒนาขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ (อภิญา เวชยชัย, 2528) ทำให้ความรู้สึกของมารดาอุปการะรวมถึงครอบครัวอุปการะที่มีต่อเด็กไม่ต่างอะไรกับความรักและความผูกพันระหว่างมารดากับบุตร แม้จะตระหนักดีว่าพวกเขาเป็นเพียงครอบครัวชั่วคราวให้กับเด็กก็ตาม (Burke & Dawson, 1987) ความรักความผูกพันที่ก่อตัวขึ้นมีอาจห้ามได้ ยิ่งระยะเวลาที่เด็กได้มาอยู่อาศัยในครอบครัวอุปการะยาวนานเท่าไร ก็ยิ่งสร้างความผูกพันระหว่างเด็กและมารดาอุปการะเพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว (Urquhart, 1989) แม้ว่าความรักความผูกพันจะเป็นสิ่งที่ดีที่ทุกฝ่ายต้องการให้เกิดขึ้นในครอบครัวอุปการะ แต่ความรักความผูกพันที่มีให้กับเด็กในอุปการะมากเกินไปนั้นได้ก่อให้เกิดปัญหาตามมา โดยเฉพาะเมื่อเวลาที่ต้องส่งมอบเด็กกลับคืนมาถึง (อภิญา เวชยชัย, 2527)

ช่วงเวลาที่มารดาอุปการะต้องส่งมอบเด็กกลับคืนให้กับบิดามารดาที่แท้จริง (birth family) หรือส่งต่อให้กับครอบครัวบุญธรรม (adoptive family) รับช่วงดูแลเด็กต่อ นับเป็นช่วงเวลาที่สำคัญและละเอียดอ่อนที่สุดขั้นตอนหนึ่งของงานครอบครัวอุปการะและเป็นขั้นตอนที่สร้างความยุ่งยากลำบากใจและเจ็บปวดให้แก่มารดาอุปการะและเด็กเป็นอย่างมาก Urquhart (1989) พบว่าประมาณ 1 ใน 3 ของมารดาอุปการะมีประสบการณ์ที่เจ็บปวดกับการจากไปของเด็ก ซึ่งช่วงเวลาแห่งการพลัดพรากแยกจากกันนี้มีอิทธิพลต่อสภาพจิตใจของมารดาอุปการะอย่างมาก (อภิญา เวชยชัย, 2527) และยังก่อให้เกิดความเครียดและความวิตกกังวลแก่มารดาอุปการะอีกด้วย (Buehler, Cox, & Cuddeback, 2003) โดยเมื่อเวลาที่ต้องส่งมอบเด็กกลับคืนมาถึง ความผูกพัน (attachment) การพลัดพราก (separation) และการสูญเสีย (loss) กลายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าสำหรับมารดาอุปการะ (Burke & Dawson, 1987) ประหนึ่งวงจรที่มารดาอุปการะทุกคนจะต้องเผชิญและยอมรับ แต่ก็มีหลายรายที่ไม่สามารถทำใจยอมรับหรือรับมือกับความเครียดวิตกกังวล ความเสียใจ ความสูญเสีย และการพลัดพรากนี้ได้ จนเป็นเหตุให้ตัดสินใจยุติการเป็นมารดาอุปการะ (Whenan, Oxlad, & Lushington, 2009) จากการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาต่างพบว่าเหตุผลหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้มารดาอุปการะตัดสินใจเลิกรับเด็กมาอุปการะเลี้ยงดูคือ ความไม่ต้องการที่จะเสียใจอีกซ้ำแล้วซ้ำเล่าเมื่อเวลาที่เด็กต้องแยกจากไปมาถึง อีกทั้งในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่มารดาอุปการะยังไม่สามารถทำใจยอมรับและพร้อมที่จะรับเลี้ยงดูเด็กคนอื่นได้อีก (Buehler et al., 2003) จึงจำเป็นต้องปฏิเสธการรับเด็กคนใหม่มาอุปการะเลี้ยงดู (Edelstein, 1981)

การตัดสินใจยุติการเป็นมารดาอุปการะอันเนื่องมาจากความยุ่งยากลำบากใจ ความเศร้าโศกและเจ็บปวดจากการส่งเด็กกลับคืนเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้จำนวนครอบครัวอุปการะลดลง (Whenan et al., 2009) ในขณะที่การทอดทิ้งเด็กและความต้องการครอบครัวอุปการะมีอยู่เป็นจำนวนมาก (Burke & Dawson, 1987) แม้หลายฝ่ายพยายามหาหนทางช่วยเหลือปรับปรุงและพัฒนาบริการครอบครัวอุปการะ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาศักยภาพของมารดาอุปการะด้วยการฝึกอบรมหรือการเตรียมมารดาอุปการะให้พร้อมที่จะรับมือกับการพลัดพรากและการสูญเสียตั้งแต่ก่อนตัดสินใจรับเด็กมาอุปการะ (Rhodes, Orme, & Buehler, 2001) ตลอดจนการปรับขั้นตอนการแยกเด็กโดยจะต้องมีการแจ้งมารดาอุปการะให้ทราบล่วงหน้าว่าถึงเวลาที่จะต้องส่งเด็กกลับคืนทั้งนี้เพื่อให้มารดาอุปการะได้มีเวลาเตรียมใจและทำใจ (ดวงพร ทิศาดลดีลก, 2548) แต่อย่างไรก็ตามยังคงพบว่าความบีบคั้นยุ่งยากลำบากใจและความเศร้าโศกเสียใจของมารดาอุปการะยังคงมีให้พบเห็นอยู่เสมอ แม้มารดาอุปการะจะเตรียมใจเอาไว้ตั้งแต่วันแรกที่รับเด็กมาอุปการะด้วยทราบดีว่าสักวันหนึ่งเด็กก็ต้องจากไปเพียงแต่ไม่อาจรู้ว่าวันนั้นจะมาถึงเมื่อใด แต่ด้วยความรักความผูกพันที่ก่อตัวขึ้นผ่านวันเวลาที่อยู่ร่วมกันทำให้มารดาอุปการะอดที่จะเศร้าเสียใจสะเทือนใจไม่ได้เมื่อถึงวันที่เด็กจะต้องแยกจากไปแม้ว่ามารดาอุปการะจะใช้เวลาในการเตรียมตัวเตรียมใจมายาวนานเพียงใดก็ตาม (ขวัญใจ เอ็มใจ, 2544)

ดังนั้นสภาวะใจของมารดาอุปการะโดยเฉพาะในช่วงเวลาของการส่งมอบเด็กกลับคืนให้กับบิดามารดาที่แท้จริง หรือส่งต่อไปกับครอบครัวบุญธรรมรับช่วงดูแลเด็กต่อจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมารดาอุปการะในการทำหน้าที่ให้การดูแลเลี้ยงดูเด็กอย่างเต็มกำลังความสามารถ รวมทั้งการตัดสินใจยุติการทำหน้าที่มารดาอุปการะหรือการตัดสินใจรับเด็กมาอุปการะเลี้ยงดูต่อเนื่องจากประสบการณ์อันเจ็บปวดจากการจากไปของเด็กมีอิทธิพลต่อสภาวะใจของมารดาอุปการะเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาประสบการณ์ทางจิตใจของมารดาอุปการะเมื่อส่งเด็กกลับคืนครอบครัว

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวอุปการะพบว่า ส่วนมากมุ่งสนใจศึกษาในมิติด้านเด็กในครอบครัวอุปการะและครอบครัวที่แท้จริงของเด็กเป็นสำคัญ ส่วนมิติด้านครอบครัวอุปการะนั้น พบว่าการศึกษาวิจัยส่วนมากมุ่งให้ความสนใจศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับแรงจูงใจในการตัดสินใจรับเลี้ยงเด็ก การตัดสินใจยุติการเป็นครอบครัวอุปการะ ความสำเร็จและความล้มเหลวในการเป็นครอบครัวอุปการะ ความต้องการ บทบาท ลักษณะ หรือการเลี้ยงดูเด็กของครอบครัวอุปการะเป็นหลัก ขณะที่การศึกษาในประเด็นการส่งเด็กคืนสู่อุปการะที่แท้จริงหรือส่งต่อไปกับครอบครัวบุญธรรมในมิติทางจิตใจของมารดาอุปการะมีจำนวนน้อย ทั้งที่เป็นช่วงเวลาที่

สำคัญและน่าสนใจ อีกทั้งยังไม่พบว่ามีการศึกษาวิจัยในประเด็นดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรมในประเทศไทย ด้วยเหตุนี้การศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงมีจุดประสงค์ที่จะศึกษาประสบการณ์ทางจิตใจของมารดาอุปการะในมิติที่ครอบคลุมด้านความคิด อารมณ์ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์จริงตามคำบอกเล่าจากเจ้าของเรื่อง ด้วยระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแบบปรากฏการณ์วิทยา ซึ่งเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจและเข้าถึงจิตใจและความรู้สึกของมารดาอุปการะได้ลุ่มลึกและรอบด้าน การศึกษาประสบการณ์เมื่อต้องส่งเด็กกลับคืนของมารดาอุปการะจะช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงความคิด อารมณ์ และความรู้สึกต่างๆที่เกิดขึ้น ตั้งแต่วันที่ส่งมอบเด็กกลับคืนสู่บิดามารดาที่แท้จริงหรือส่งต่อไปกับครอบครัวบุญธรรมจนถึงปัจจุบัน ซึ่งความเข้าใจในประสบการณ์ทางจิตใจของมารดาอุปการะเมื่อต้องส่งมอบเด็กกลับคืนนี้ จะก่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาทางด้านสวัสดิการเด็กและครอบครัว ตลอดจนเจ้าหน้าที่และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในงานครอบครัวอุปการะ อีกทั้งเป็นประโยชน์ต่อนักจิตวิทยาการศึกษาในฐานะผู้ที่ทำหน้าที่ให้การช่วยเหลือเยียวยาจิตใจผู้คนที่ผ่านคลายและหลุดพ้นจากความทุกข์ใจอันบีบคั้น มาสู่ความเข้าใจและยอมรับในความเป็นจริงของสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นในชีวิต โดยสามารถนำประสบการณ์ที่ได้จากการศึกษามาใช้เป็นแนวทางในการจัดรูปแบบบริการการปรึกษาเชิงจิตวิทยาสำหรับช่วยเหลือกลุ่มมารดาอุปการะและครอบครัวอุปการะต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อทำความเข้าใจกับประสบการณ์ทางจิตใจของมารดาอุปการะเมื่อส่งมอบเด็กกลับคืนสู่ครอบครัว

คำถามการวิจัย

ประสบการณ์ทางจิตใจของมารดาอุปการะเมื่อส่งมอบเด็กกลับคืนสู่ครอบครัวเป็นอย่างไร

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Research) เพื่อศึกษาประสบการณ์ทางจิตใจของมารดาอุปการะตั้งแต่วันที่ส่งเด็กกลับคืนครอบครัวจนถึงปัจจุบัน

ผู้ให้ข้อมูลคือมารดาอุปการะในโครงการครอบครัวอุปการะของสหทัยมูลนิธิที่สมัครใจและยินดีให้ความร่วมมือ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) และการจดบันทึกภาคสนาม

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ประสบการณ์ทางจิตใจ หมายถึง อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นกับมารดาอุปการะ ตั้งแต่วันที่ส่งเด็กคืนให้กับครอบครัวที่แท้จริง หรือส่งต่อให้กับครอบครัวบุญธรรมจนถึงปัจจุบัน

การส่งเด็กกลับบ้าน หมายถึง การที่มารดาอุปการะต้องส่งมอบเด็กที่มูลนิธินำมาฝากให้เลี้ยงดูชั่วคราวคืนให้กับบิดามารดาที่แท้จริงของเด็ก หรือส่งต่อให้กับครอบครัวบุญธรรมเป็นผู้เลี้ยงดูต่อไป

มารดาอุปการะ หมายถึง หญิงในครอบครัวที่รับเด็กในความดูแลของสหทัยมูลนิธิไปอุปการะเลี้ยงดูภายในบ้านหรือครอบครัวของตนเป็นการชั่วคราว จนกว่าบิดามารดาที่แท้จริงของเด็กจะสามารถรับเด็กกลับไปเลี้ยงดูหรือจนกระทั่งมีครอบครัวบุญธรรมมารับเด็กไปอุปการะ รวมทั้งทำหน้าที่หลักในการดูแลเอาใจใส่ให้ความรักความอบอุ่นและสิ่งจำเป็นต่างๆแก่เด็กตลอดระยะเวลาที่เด็กอยู่อาศัยในครอบครัวร่วมกับเป็นมารดาของเด็กเอง

ครอบครัวที่แท้จริง หมายถึง บิดามารดาผู้ให้กำเนิดหรือญาติพี่น้องที่มีความผูกพันทางสายเลือดกับเด็กที่ไม่สามารถทำหน้าที่ดูแลเด็กได้เป็นการชั่วคราวเนื่องจากประสบปัญหาต่างๆ จึงจำเป็นต้องนำเด็กมาฝากหรือยกให้มูลนิธิเป็นผู้เลี้ยงดูแทน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบและเข้าใจถึงประสบการณ์ทางจิตใจของมารดาอุปการะเมื่อส่งมอบเด็กกลับบ้าน
2. ได้นำข้อค้นพบและผลที่ได้จากการศึกษามาใช้เป็นแนวทางในการจัดรูปแบบบริการ การปรึกษาเชิงจิตวิทยาสำหรับกลุ่มมารดาอุปการะ
3. ได้ข้อมูลและองค์ความรู้พื้นฐานที่ผู้เกี่ยวข้องและผู้ปฏิบัติงาน สามารถนำไปใช้เป็นฐาน ในการพัฒนางานด้านสวัสดิการเด็กและครอบครัว โดยเฉพาะในมิติทางด้านจิตใจ